

RECENZJA

rozprawy na stopień doktora ks. mgra Rafała Pabicha

p.t.: "Uwarunkowania poczucia jakości życia licealistów. Studium psychopedagogiczne"

Przedstawiona do recenzji rozprawa jest poszukiwaniem czynników, które mają istotne znaczenie dla kształtowania się poczucia jakości życia ludzi młodych. Zamierzeniem autora jest identyfikacja właściwości osoby i cech systemów, w których ona funkcjonuje, aby uzyskać narzędzia do pracy pedagogicznej.

Wybór problematyki pracy wydaje się uzasadniony w związku z: 1) nasilającymi wskaźnikami nastrojów depresyjnych u młodzieży, 2) przesunięciem okresu przejmowania przez młodych ludzi odpowiedzialności za funkcjonowanie w rolach społecznych i zawodowych, 3) globalizacją, 4) przemianami w systemie oświatowym, 5) niestabilnością polityki społecznej.

Zasygnalizowane uzasadnienie podjęcia problematyki jakości życia tego okresu rozwojowego podkreśla jeszcze wyraźniej wagę problemów, poruszanych przez Autora rozprawy. Z tego względu studia nad identyfikacją czynników, istotnych dla kształtowania się doświadczania jakości życia przez licealistów, i zrozumieniem psychologicznych mechanizmów są nadzwyczaj istotne i potrzebne.

Układ rozprawy doktorskiej jest przejrzysty. Praca składa się z pięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii, aneksu. Dwa pierwsze rozdziały, określone jako część teoretyczna, są poświęcone analizie literatury przedmiotu. Rozdział pierwszy zawiera przegląd literatury poświęconej zagadnieniom składającym się na poczucie jakości życia. Autor zaczyna od poruszenia kwestii terminologicznych, charakterystyki wybranych psychologicznych i pedagogicznych modeli jakości życia ze wskazaniem na jej uwarunkowania. Ciekawe poznawczo jest pokazanie poruszanej problematyki w ujęciu normatywnym, procesualnym i interakcyjnym. Na uwagę zasługuje także rozróżnienie

czynników kształtujących jakość życia na podmiotowe i środowiskowe. Autor wszechstronnie przedstawia różne poglądy dotyczące analizowanego zagadnienia, kończąc rozważania przeglądem badań nad poczuciem jakości życia młodzieży. Treści te uzupełnione są w rozdziale drugim wskazaniem cech specyficznych okresu późnej adolescencji oraz środowisk wychowawczych istotnych dla tego okresu rozwojowego. Autor charakteryzuje rozwój fizyczny, psychiczny, społeczny i moralny a także wskazuje na najważniejsze zadania rozwojowe adolescencji. Ukazuje rolę rodziny, szkoły i rówieśników dla podejmowania i rozwiązywania problemów związanych z rozwojem. Dla tych analiz pokazuje szeroki kontekst przemian społeczno-kulturowych, w tym globalizacji i jej roli w wychowaniu i nauczaniu, szkicując na ich tle obrazy młodzieży różnych pokoleń drugiej połowy XX i początku XXI wieku.

Ks. Rafał Pabich wszechstronnie przedstawia różne poglądy i badania dotyczące powyższych treści. Jednak po lekturze tej części pracy pozostaje niedosyt.

Doktorant, porządkując rozumienie pojęcia 'jakość życia' w par.1.1.2. "Sposoby rozumienia jakości życia" opiera się na rozróżnieniu Rostowskiej, która wskazuje na ujęcie normatywne, procesualne i interakcyjne. Zabieg ten jest przydatny dla późniejszych definicji i prezentacji modeli jakości życia lecz ma charakter odtwórczy. Doktorant powołuje się na wielu różnych autorów i badań lecz czyni to za Rostowską. Ta część pracy ma więc bardziej charakter streszczenia niż twórczych poszukiwań. Doprowadziło to do pominięcia wyników prac innych czołowych polskich badaczy zajmujących się jakością życia w podejściu procesualnym, np. prof. Ewy Rzechowskiej. Doktorant, analizując podmiotowe uwarunkowania poczucia jakości życia, m.in. wiąże czynniki biologiczne z pozytywnym afektem i pisze: „Dodatkowo osoby charakteryzujące się pozytywnym afektem, wykazują mniejszy wpływ na osłabienie organizmu i znacznie poprawiają jakość życia” – trudno się zorientować jaką myśl chciał wyrazić Autor. Wśród czynników psychologicznych wymienia bliskie relacje, prężność, poczucie koherencji, poczucie kontroli, poczucie sensu życia, cechy osobowości, samoocena, poczucie własnej wartości, kompetencje społeczne lecz nie podaje kryterium wyboru. Ponadto zauważa się różne nieścisłości: 1) charakteryzując związki poczucia kontroli z jakością życia Doktorant pisze, że: „Wyróżnia się dwa rodzaje poczucia kontroli: wewnątrzsterowne i zewnątrzsterowne.” (s.48), zapominając, że rozróżnienie to dotyczy funkcjonowania osób ze względu na lokalizację kontroli a poczucie kontroli może być zewnętrzne lub wewnętrzne, 2) zaliczanie poczucia sensu życia do cech osobowości „Poczucie sensu życia, ze względu na swoją zindywidualizowaną konstrukcję (...), stanowi

jedną z najważniejszych cech osobowości człowieka.”(s.49) przy jednoczesnym wskazywaniu na zależności typu sprzężenie zwrotne między osobowością a poczuciem sensu życia, 3) traktowanie poczucia własnej wartości jako czynnika innego niż samoocena bez podania rozróżnień pojęciowych i zakresów znaczeń. Wśród czynników społeczno-kulturowych odwołuje się do relacji interpersonalnych, przy czym zostały one już wcześniej omówione wśród czynników podmiotowych jako relacje rodzinne. Wymienia cztery rodzaje wsparcia społecznego (emocjonalne, informacyjne, instrumentalne, oceniające) ale omawiając pomija wsparcie oceniające, charakteryzuje zaś wsparcie rzeczowe, które nie zostało wcześniej wskazane w klasyfikacji (s.61). Wskazując na rolę religijności odwołuje się zarówno do doświadczenia religijnego, systemu wartości, pozytywnych emocji, które mają wymiar psychiczny jak i do praktyk religijnych o wymiarze społeczno-kulturowym. Zauważyć więc można brak konsekwencji w przyjętej przez Autora klasyfikacji uwarunkowań na podmiotowe i środowiskowe. Par.1.4. „poświęcony przeglądowi badań nad poczuciem jakości życia młodzieży, pokazuje istotne czynniki wpływające na zadowolenie z życia. Wskazuje też w końcowej części na zachowania ryzykowne, przemoc, sposoby spędzania czasu wolnego i ich związek z poczuciem jakości życia. Zbyteczne jest natomiast wskazywanie predyktorów tych czynników, bowiem nie jest to związane z tematem pracy. Istotnym mankamentem tej części pracy jest wybór materiałów źródłowych starszych niż 10 lat. Brak przeglądu współczesnych badań skutkuje też pominięciem wyników badaczy aktualnie zajmujących się poruszaną problematyką, np. Kulik, Oleszkowicz, Pilecka. Zarzut jest tym bardziej zasadny, że w kolejnym rozdziale Autor dokonuje ciekawej charakterystyki socjologicznej różnych pokoleń młodzieży, wskazując na specyfikę ich funkcjonowania. W świetle tego rozdziału charakterystyka funkcjonowania młodzieży uczyniona w rozdziale poprzedzającym dotyczy innego pokolenia niż zakłada projekt badawczy. Oddzielnym pytaniem pozostaje to, czy zachodzi potrzeba opisu kolejnych pokoleń, poczynając od okresu powojennego i jaką pełni funkcję w stosunku do pozostałych treści. Zarówno w odniesieniu do charakterystyki okresu późnej adolescencji jak i socjologicznego opisu pokoleń Autor korzysta z aktualnych badań przedmiotowych.

Część druga ma charakter badawczy. Rozdział III poświęcony jest metodologii. Analizy rozpoczyna prezentacja teoretycznego modelu uwarunkowań jakości życia i zmiennych psychospołecznych u licealistów, celu pracy, problemów i hipotez badawczych. W dalszej części następuje przedstawienie organizacji badań, charakterystyka osób badanych, opis narzędzi badawczych.

Autor prezentuje graficznie założenia pracy. Dla wyjaśnienia poczucia jakości życia wyróżnia 1) uwarunkowania podmiotowe, do których zalicza: cechy osobowości, sens życia, prężność osobową, style radzenia sobie ze stresem, religijność, poczucie koherencji, kompetencje społeczne, 2) uwarunkowania społeczne: środowisko rodzinne z wyszczególnieniem wsparcia rodzicielskiego, środowisko szkolne: źródła stresu szkolnego, wsparcie nauczycielskie, wsparcie koleżeńskie, 3) zmienne socjodemograficzne: płeć, sytuacja materialna, miejsce zamieszkania, dostęp do kultury. Brakuje analizy założeń teoretycznych, które mogłyby być przesłaniem dla kryterium wyboru zmiennych tworzących model badań, omówienia charakteru bloków zmiennych czy poszczególnych zmiennych oraz zależności między nimi oraz ich operacjonalizacji. Ks. R.Pabich postawił sobie w pracy cel – „zbadanie zależności między wybranymi zmiennymi psychospołecznymi a poczuciem jakości życia młodzieży licealnej” (s.131), sformułował pytanie główne „Jakie są psychospołeczne uwarunkowania poczucia jakości życia młodzieży licealnej?” i sześć pytań szczegółowych o związek poczucia jakości życia z cechami osobowości, religijnością i poczuciem sensu życia, umiejętnościami zaradczymi, wsparciem społecznym, źródłami stresu szkolnego, kompetencjami społecznymi oraz trzy pytania szczegółowe o różnice w natężeniu poczucia jakości życia ze względu na dysfunkcje rodzinne, zmienne socjodemograficzne, zaangażowanie w działalność organizacji szkolnych. Pytania szczegółowe o źródła stresu szkolnego, dysfunkcje rodzinne, zaangażowanie w działalność organizacji szkolnych nie mieszczą się w modelu teoretycznym badań. Nie jest uzasadnione także traktowanie prężności, poczucia koherencji jako umiejętności zaradczych (s.131). W odniesieniu do tak postawionych pytań sformułowano sześć hipotez głównych dotyczących kierunkowego związku poczucia jakości życia z cechami osobowości, potrzebami psychicznymi, umiejętnościami zaradczymi, wsparciem, zmiennymi socjodemograficznymi oraz hipotezę dotyczącą różnic ze względu na występowanie dysfunkcji rodzinnych. Uzasadnienie hipotez jest prawidłowe. Nieuzasadnione jest natomiast określanie poczucia sensu życia i religijności jako potrzeb psychicznych (s.133). Ponadto odpowiedź na pytanie szczegółowe o różnice ze względu na zmienne socjodemograficzne została postawiona nieadekwatnie – część pytań szczegółowych dotyczy wskazania różnic a część związku (s.135). Nie postawiono ani pytania ani hipotezy dotyczącej predyktorów poczucia jakości życia a takie analizy zostały dalej zaprezentowane.

W kolejnym punkcie Doktorant charakteryzuje przebieg badań, koncentrując się bardziej na zapewnieniu poprawności prawnej niż opisie pozwalającym na ich replikę.

Brakuje odpowiedzi na kilka pytań: 1) wskazania czy wszystkie klasy szkoły brały udział w badaniu a jeśli nie, to jak były typowane klasy, 2) czy badania odbywały się w obecności nauczyciela albo innych osób, 3) czy było jedno spotkanie czy kilka a jeśli kilka, jak zapewniono ciągłość badań. Obawę budzi sprawność młodzieży, która w jednym badaniu ma wypełnić 12 narzędzi, wymagających dokonania rzetelnej autorefleksji.

W dalszej części pracy Doktorant szczegółowo charakteryzuje badanych ze względu na płeć, wiek, profil przedmiotowy, miejsce zamieszkania, najbliższe środowisko wychowawcze, wykształcenie rodziców, warunki materialne, warunki mieszkaniowe, dysfunkcje w rodzinie: bezrobocie, przemoc fizyczna i psychiczna, nadużywanie alkoholu, choroba psychiczna. Charakterystyka uwzględnia liczebności i wartości procentowe.

Wybór metod badawczych oraz sposobów analizy wyników jest w pełni adekwatny do celu badań lecz nie do modelu. W modelu brak zmiennej nasilenie stresu, podczas gdy wśród narzędzi jest Skala Odczuwanego Stresu PSS-10, przeznaczona do tego celu. Na uwagę zasługuje sposób prezentacji metod. Autor charakteryzuje je bardzo szczegółowo, zwłaszcza w odniesieniu do ich wartości psychometrycznych. Przytacza wyniki różnych badań, często bez podania źródła w kolejnych akapitach, co sprawia wrażenie jakby były pracami Doktoranta, zaś w innych miejscach prezentując całe tabele z podręczników. Wystarczyłoby wskazanie podręcznika do testu jako źródła informacji o spełnieniu warunków dobroci testu. Odwrotnie rzecz wygląda przy opisie Inwentarza środowiskowego Skowrońskiego i Talik. Wskazano z jakich części składa się narzędzie lecz brakuje następujących informacji: 1) nie podano liczby pytań/twierdzeń?, sposobu odpowiedzi i opracowywania danych, 2) nie podano czy Inwentarz ma charakter wywiadu czy kwestionariusza, 3) jaka jest wartość psychometryczna narzędzia.

Rozdział IV przedstawia wyniki badań. Autor zaczyna od charakterystyki opisowej zmiennych oraz oceny spełniania założeń o normalności rozkładu. Mimo że rozkład prawie wszystkich zmiennych nie spełnia założeń rozkładu normalnego, to Autor zdecydował o stosowaniu analiz statystycznych metodami parametrycznymi. Argumenty przemawiające za takim rozwiązaniem (wielkość próby i wartości skośności) są poprawne. Niestety Autor nie jest konsekwentny, bowiem w kilku przypadkach stosuje równocześnie analizy parametryczne (r Pearsona) i nieparametryczne (Rho Spearmana) (np.s. 189) albo analizy parametryczne (t Studenta) dla grup o bardzo dużym zróżnicowaniu liczebnościowym (np.s.199).

Pokazując wyniki badań weryfikujących hipotezy, ks. R.Pabich zaczyna od przywołania hipotezy, wskazania zastosowanych analiz statystycznych i narzędzi badawczych a następnie przechodzi do analizy wyników, dopiero na końcu odwołując się do określonych tabel. Taki układ nie jest poręczny, bowiem czytelnik najpierw zapoznaje się z analizą a dopiero na końcu może sam odnieść się do danych – zaprezentowanie wyników na początku daje większe szanse czytelnikowi na możliwość porównywania przedstawianych treści z zawartością tabel. Poszczególne paragrafy rozdziału zawierają dane i ich analizy w kolejności adekwatnej do postawionych hipotez. Jednak od s.191 do s.192 praca zawiera porównania, dla których brak uzasadnienia zarówno w pytaniach jak hipotezach – analizy dotyczą różnic w nasileniu poczucia jakości życia ze względu na wyznanie (rzymskokatolickie vs inne) oraz związku poczucia jakości życia ze stosunkiem do wiary i praktyk religijnych (zmienne te nie wystąpiły wcześniej w pracy ani na poziomie modelu, ani na poziomie narzędzi). Par.4.15 zawiera prezentację profilu poczucia jakości życia, umożliwiając orientację czytelnika w ogólnym nasileniu wyników w grupie. Stąd jego miejsce moim zdaniem powinno być na początku rozdziału dotyczącego prezentacji wyników badań. Ostatni paragraf poświęcony jest sprawdzeniu „jaki zestaw predyktorów spośród badanych zmiennych pozwala najlepiej przewidzieć poziom nasilenia jakości życia w poszczególnych sferach”. Zamierzenie to nie znajduje odzwierciedlenia w problemie pracy i hipotezach.

Zdarzają się błędy interpretacyjne typu: 1) „wraz ze wzrostem zachowań zaradczych skoncentrowanych na emocjach w sytuacjach trudnych, maleje poczucie jakości życia” przy wartości r Pearsona (-0,059), która nie jest istotna (s. 196), 2) „Wartości standaryzowanego współczynnika beta oznaczają (...) niższy poziom ekstrawersji” przy wartości beta dla ekstrawersji=0,23 i najwyższej istotności w modelu regresji(s.227). Doktorant dokonuje oceny pewnych wskaźników, np. sytuacja materialna/warunki mieszkaniowe jako ‘bardzo dobra’ vs ‘co najwyżej dobra’ bez podania kryteriów wyodrębnienia tych wskaźników. W rozdziale zamieszczone są także analizy wyników, dla których brak uzasadnienia w modelu i hipotezach (np. poziom poczucia jakości życia a warunki mieszkaniowe s.207, a miasto, w którym uczęszczają do liceum s.212, zainteresowania badanych s.217, poziom odczuwanego stresu s.224) a ich wyniki nie są włączone do dyskusji.

Pracę wieńczy rozdział V poświęcony podsumowaniu i dyskusji wyników. Analiza prezentowanego w nim materiału dotyczy tylko danych weryfikujących postawione hipotezy. Przeprowadzone analizy są na ogół poprawne. Jednak i tu Doktorant nie uniknął błędów. Podkreśla na s. 250, że „szczególną rolę w predykcji poziomu jakości życia należy przypisać

zwłaszcza ekstrawersji” przy czym ekstrawersja okazała się być istotnym czynnikiem w analizie regresji tylko dla poczucia jakości życia w sferze psychofizycznej. Dyskusja wyników jest ciekawa i zawiera więcej odniesień do aktualnych wyników badań innych autorów. Ks.Rafał Pabich zauważa, że u osób skoncentrowanych na emocjach w sytuacjach trudnych maleje poczucie jakości życia (s.240). Jednocześnie zauważa, że radzenie sobie w taki sposób jest pozytywnym predykatorem poczucia jakości życia w większości sfer (z wyjątkiem sfery metafizycznej) (s.250). Nie próbuje jednak poddać dyskusji razem tych dwóch stwierdzonych zależności. W zakończeniu znajduje się wiele ciekawych propozycji wykorzystania uzyskanych wyników w środowisku szkolnym i rodzinnym ale także parafialnym.

Podsumowując, można stwierdzić, że Doktorant uzyskał bardzo ciekawe i obiecujące wyniki. Uzyskane wyniki niech będą zapowiedzią kolejnych pogłębionych badań, prowadząc do wypracowania metody wspierania młodzieży w pracy wychowawczej.

Z punktu widzenia formalnego, rozprawa jest obszerna. Obejmuje 306 stron tekstu i 4 strony dodatku w postaci aneksów. Autor zamieścił w nich autorskie narzędzia.

Bibliografia zajmuje 50 stron i zawiera literaturę przedmiotu w języku polskim i angielskim. Większość pozycji pochodzi z sprzed 2008 roku. Wykorzystuje również raporty światowych i krajowych organizacji zajmujących się jakością życia, sytuacją młodzieży. Liczba pozycji bibliograficznych odzwierciedla odczytanie Autora nie tylko w literaturze psychopedagogicznej ale także socjologicznej. Stanowi to niewątpliwą zaletę pracy.

Zwraca uwagę staranne opracowanie graficzne dysertacji, które usprawnia zapoznanie się z materiałem. Pojawiają się natomiast nieprawidłowości w stosowaniu zasad pisowni, literówki, niespójności w zapisie bibliograficznym, powtórzenia treści, błędy stylistyczne co może być wskazówką dla Autora dotyczącą doskonalenia warsztatu edytorsko-redakcyjnego.

Podsumowując, chciałabym wyrazić opinię, że ks. mgr Rafał Pabich, mimo wskazanych niedociągnięć, wykazał się umiejętnością opracowania literatury przedmiotu, zaplanowania i przeprowadzenia projektu badawczego, prowadząc do oryginalnego rozwiązania postawionego problemu. Stwierdzam, że przedstawiona rozprawa doktorska ”Uwarunkowania poczucia jakości życia licealistów. Studium psychopedagogiczne” spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 roku (Dz.U.03.65.595) i wnoszę o dopuszczenie do publicznej obrony.